

POVZETEK

Separacija - individuacija predstavlja enega osrednjih in najbolj vplivnih pojmov psihoanalitične misli zadnjih dveh desetletij. Raziskave potrjujejo izjemen pomen, ki ga ima neuspeh v procesu sekundarne separacije - individuacije pri oblikovanju in vzdrževanju neprilagojenih vzorcev vedenja v adolescenci.

V raziskavi smo želeli osvetliti proces prilagajanja in separacije; predpostavljali smo, da separacija ne poteka enako pri moških in ženskah, vse to pa se kaže v načinu in kvaliteti življenja (modosebni odnosi, doživljanje sebe ipd.). V vzorec smo zajeli 272 študentov prvega letnika Filozofske fakultete v študijskem letu 1989/90 (16% moških, 84% žensk, starih 20 (58%), 19 (16%) ali 21 (20%) let. Uporabili smo PPI, PNS in vprašalnik o posebnostih, težavah in značilnostih življenja v času študija, ki smo ga sami razvijali v zadnjih treh letih.

Potrdili smo nekatere razlike v prilagojenosti in osebnostnih potezah med študenti in študentkami. Slednje imajo pomembno bolj konflikten odnos do očeta in moških, večje bojazni in občutja krivde. Študenti kažejo bolj problematičen odnos do nadrejenih, podrejenih in delno do prijateljev. Preko prilagojenosti smo sklepali na različen potek in izid procesa sekundarne separacije pri moških in ženskah. Rezultati opozarjajo na aktualnost separacijske problematike za preizkušance obeh spolov. Razlike med njimi govorijo v prid tezi o manjši separiranosti žensk.

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL SEPARATION IN LATE ADOLESCENCE

Separation - individuation represents one of the main and most influential concepts of psychoanalytical thought during the past two decades. Research affirms the exceptional impact which failure has on the process of secondary separation - individuation for the formation and maintenance of unadaptable behavior patterns during adolescence.

This research attempts to clarify the processes of adaptation and separation. We presumed that separation does not proceed equally in males and females, and that this is also shown in the manner and quality of life (interpersonal relations, experience of one's self, etc.). 272 students enrolled in the first year of the Faculty of Arts in the term 1989/90 (16% males, 84% females, of this 16% were 19 years old, 58% were 20 years old and 20% were 21 years old) were embraced in the sample study. We applied FPI, PNS and a questionnaire on the peculiarities, difficulties and characteristics of their life during the period of studies. The latter questionnaire was developed by ourselves during the last three years.

We confirmed some differences in the adaptation and personality traits of male and female students. The latter have a much more conflicting relation with their fathers, a greater fear of them and a feeling of guilt. Male students display a more problematic relationship to their superiors, subordinates and partly also to their friends. Through adaptation, we deducted the different process of secondary separation and outcome of this process in males and females. Results point out the significance problems of separation have for both the studies sexes. Differences between them speak on the behalf of the thesis that females have less separational tendencies.

1. OPREDELITEV POJMA

Separacija - individuacija je ena centralnih in bolj vplivnih paradigem, ki so se v zadnjih dvajsetih letih pojavile v psihoanalitičnem teoretskem okviru. Gre za psihološko separacijo in občutek identitete samostojnega, avtonomnega posameznika, kar pomembno vpliva na zdravo prilagajanje (aktivno poravnavanje) v okolju. Mahler (1968; po Nikolić, 1982) je separacijo - individuacijo v zgodnjem otroštvu opisala kot dva niza med seboj odvisnih procesov:

1. spremembe v vedenju, fleksibilnost, s katero otrok doseže avtonomnost v svojih aktivnostih; sposobnost, da deluje neodvisno od matere;
2. spremembe v mentalnih reprezentacijah - stopnja in stabilnost diferenciacije predstav selfa in objekta; otrok sprejema sebe kot (od matere) ločeno osebno.

Blos (1979; po Coleman in Hendry, 1990) je opozoril na sekundarni proces separacije - individuacije v adolescenci, ko naj bi prišlo do "opuščanja odvisnosti od družine in do sproščanja infantilnih objektnih odnosov". Adolescent mora preseči internalizirane objekte reprezentacije, izoblikovane v zgodnjem otroštvu, ter izgraditi self, ki je različen (povsem deferenciran) in individualiziran v odnosu do reprezentacij starševskih objektov. S tem se zmanjša njegova odvisnost od starševskih introjektov na področju lastne vrednosti in standardov vedenja. Pride do samoregulacije, samovrednotenja in samodefiniranja na kvalitativno drugačen način. Funkcioniranje adolescentovega ega postaja avtonomno v odnosi do zahtev starševskih modelov identifikacije.

Josselson (1980; po Kapor-Stanulović, 1988) je individuacijo pri adolescentih opisal v štirih fazah:

1. ločitev od staršev

- označuje izjemna kritičnost do staršev, njihovih vrednot, prepričanj in stališč; adolescent globoko doživlja drugačnost od staršev in v skrajnih primerih zavrača vse, kar je kakorkoli povezano z njimi;

2. preizkušanje (prakticiranje)

- je obdobje preverjanja lastne neodvisnosti; adolescent preizkuša svoje odločitve in usmeritve, sklepa poznanstva zunaj kroga družine (kot nadomestilo za prejšnje emocionalne vezi);

3. ponovno približevanje

- nastopi kot posledica občutkov izgubljenosti in strahu pred neodvisnostjo, pojavi se potreba po varnosti doma, ki privede do ponovnega zblíževanja, to pot (bolj) neodvisnih in samostojnih osebnosti, ko veljajo svobodno odločanje ter prostovoljno sodelovanje, ne pa brezpogojna, avtomatična ubogljivost; zveza adolescenta in njegovih staršev se začne korenito spreminjati;

4. utrditev (konsolidacija)

- adolescent postane relativno neodvina osebnost, zato lahko dopušča in sprejema podporo s strani staršev; zblíževanje z njimi ga ne ogroža več, vseмогоčnosti njegovega vpliva se ne boji; s tem je individuacija dosežena.

Potek in izid psihološke separacije vplivata na osebnostno organizacijo in prilagoditev. Avtorji različno opisujejo to razvojno nalogo (Blos, 1980,88; po Colemal in Hendry, 1990; Josselson, 1980; po Kapor-Stanulović, 1988), vsi pa poudarjajo pomen postopne razrešitve nasprotja med občutkom povezanosti, vpetosti v družinske odnose in vzpostavitev avtonomnega funkcioniranja ega. Adolescent mora doseči ravnotežje med določenostjo s starševskimi identifikacijskimi in njihovo popolno izolacijo (Coopersmith, Grotevant, 1979, 1982; Conger, 1984; po Coleman in Hendry, 1990). Takšen nivo delovanja ego funkcij je nujen za zrelo poravnavanje z okoljem. Slabše funkcioniranje ega v adolescenci se povezuje z narcističnimi in borderline osebnostnimi motnjami (Coonerty, 1987; Noam, 1988) ter s samomorilnimi mislimi (Wade, 1987; vse po Lapsley in Rice, 1989). Slabša psihološka separacija lahko pogojuje mnoge emocionalne probleme, ki jih je pogosto mogoče srečati v posvetovalnicah za študente (Hoffmann, 1981; po Goldner-Vukov, 1988); številne težave, ki privedejo študente v centre za mentalno zdravje, so simptomatični odraz borbe za individuacijo. Po Blosu (1979; po Coleman in Hendry, 1990) so motnje ego funkcioniranja, kot so impulzivnost, študijske težave, pomanjkanje ciljev, odlašanje, slaba volja in negativizem, odraz krize in/ali neuspeha pri separaciji od infantilnih objektov in pomenijo stranpot v procesu individuacije.

Hoffmann (1984) je opredelil psihološko separacijo kot multidimenzionalni konstrukt, ki zajema štiri vidike tega procesa. Meni, da je mogoče značilnosti primarne separacije - individuacije analogno konceptualizirati v razvojnem obdobju pozne adolescence in v zvezi s tem opisal štiri vidike neodvisnosti (separiranosti, individuacije) - funkcionalno, emocionalno, konfliktno in stališčno.

Prizadevanje otroka, da bi deloval neodvisno od matere, se v adolescenci pokaže kot sposobnost za urejanje in uravnavanje praktičnih in osebnih zadev brez posredovanja staršev - to je funkcionalna neodvisnost. Otrok v razvoju diferencira mentalne reprezentacije selfa in objektov, v adolescenci pa pride do diferenciacije stališč, vrednot in verovanj v odnosu adolescent - starši. Tako je stališča neodvisnost posameznikova slika o sebi kot enkratni osebnosti, ki ima svoja lastna prepričanja, vrednote in stališča. Emocionalna odvisnost otroka od matere je zelo kompleksna, zajema tako pozitivna čustva bližine, kakor tudi negativna čustva, ki izvirajo iz frustracij in konfliktov. Iz tega izhajata konfliktna in emocionalna neodvisnost; slednja pomeni osvoboditev od pretirane potrebe po bližini, odobravanju in emocionalni

podpori staršev. Konfliktna neodvisnost se kaže kot prenehanje hudih občutkov krivde, anksioznosti, nezaupanja, maščevalnosti in jeze v zvezi s starši.

2. EMPIRIČNO PROUČEVANJE SEKUNDARNE SEPARACIJE - INDIVIDUACIJE

Študije o procesu separacije - individuacije so maloštevilne, čeprav gre za fenomen, ki je središčnega pomena za poravnavanje z okoljem v adolescenci. Vzroke lahko iščemo v pomanjkanju ustreznih strategij, saj je Hoffmann šele leta 1984 razvil Vprašalnik psihološke separacije PSI (Psychological Separation Inventory), kar je prvi tovrstni instrument sploh. Pred tem je Sherman leta 1964 (po Hoffmann, 1984) konstruiral Vprašalnik emancipiranosti študentov; nekatere njegove postavke je kasneje uporabil Hoffmann za skalo psihološke separacije. PSI je sestavljen iz štirih podskal (analogno vidikom konstrukta sekundarne separacije):

1. funkcionalno neodvisnost (Functional Independence)

- ko odraz adolescentove zmožnosti, da sam usmerja svoje življenje (reševanje praktičnih in osebnih problemov) - npr.: Materina (očetova) želja je vplivala na mojo izbiro prijateljev.

2. stališčna neodvisnost (Attitudinal Independence)

- kaže adolescentovo avtonomno razhajanje s stališči, vrednotami in prepričanji staršev npr.: Moja stališča o vzgoji otrok so podbna stališčem moje matere (očeta).

3. emocionalna neodvisnost (Emotional Independence)

- je stopnja neodvisnosti od odobravanja, podpore in bližine staršev - npr.: Včasih telefoniram domov samo zato, da slišim materin (očetov) glas.

4. konfliktna neodvisnost (Conflictual Independence)

- pomeni odsotnost pretiranih občutkov krivde, nezaupanja in jeze v adolescentovem odnosu do staršev - npr.: Počutim se krivega(-o), če ne pišem materi (očetu) dovolj pogosto.

Od 138 postavk jih pol zajema odnos z materjo, druga polovica pa se nanaša na odnos z očetom. Preizkušanci odgovarjajo na petstopenjski lestvici Likertovega tipa (0 .... zame sploh ne velja / 4 .... izrazito velja zame). Višji rezultat kaže na boljšo separiranost.

3. POVEZANOST PSIHIČNE SEPARACIJE IN DRUŽINSKE DINAMIKE

PSI se je pokazal kot zanesljiv instrument in pomeni velik prispevek k razumevanju obdobja pozne adolescence, čeprav narava podatkov, ko samo študenti opisujejo svoje percepcije odnosov s starši, odpira le omejene in morda nekoliko pristranske perspektive. Raziskave so sledile trem vodilnim usmeritvam, ki se ukvarjajo s problematiko družine: psihodinamski, sistemski in vedenjsko-kognitivni:

1. proučevanje povezanosti separacije - individuacije in različnih vidikov prilagajanja, vključno z vplivom spola adolescenta na opisano zvezo (Hoffmann, 1984); Lopez, Campbell in Watkins, 1986; Hoffman in Weiss, 1987; Lepsley, Rice in Shadid, 1989);
2. odkrivanje zvez med psihično separacijo in strukturo družine (Lopez, Campbell in Watkins, 1988);
3. povezanost psihične separacije s specifičnimi kognitivno-vedenjskimi indikatorji motenj prehranjevanja pri študentkah. Pregled raziskav kaže nekatera razhajanja, kar je zavoljo kompleksnosti procesa sekundarne separacije - individuacije razumljivo.

3.1. PSIHODINAMSKA RAZLAGA

3.1.1. HOFFMANNOVA ŠTUDIJA O PSIHOLOŠKI SEPARACIJI V POZNI ADOLESCENCI

Hoffmann (1984) je proučeval zveze med štirimi vidiki konstrukta psihološke separacije in prilagojenostjo v celoti / pri delu (študiju) / v erotično-seksualnih odnosih. Izhajal je iz teoretičnih osnov psihoanalize in teorije strukture družinskih odnosov, raziskavo pa je zasnoval na ideji, da se mora adolescent psihološko ločiti od staršev, ob tem pa ohraniti pozitivne družinske vezi, kar mu skupaj omogoča uspešno prilagoditev (pri delu in v ljubezni). Napovedal je pozitiven odnos med vsemi vidiki neodvisnosti in prilagojenostjo. Odkril je zvezo med konfliktno neodvisnostjo od obeh staršev in boljšim funkcioniranjem na polju erotično-seksualnih odnosov pri študentkah in študentih. Konfliktna, ambivalentna čustva do staršev vodijo v stanje nezaupanja, osebne neadekvatnosti ali negotovosti v intimnih odnosih, kar zavira adolescentovo(-kino) polno predajanje v situacijah dejanja in/ali sprejemanja.

Večja emocionalna neodvisnost študentk in študentov je pomembno povezana z uspešno akademsko prilagoditvijo. To se ujema s Teyberovo (1983) ugotovitvijo, da težave v procesu sekundarne separacije zmanjšujejo uspeh pri študiju. Adolescentova(-kino) prekomerna potreba po emocionalni podpori staršev lahko močno ogrozi njegovo (njeno) produktivnost in študijsko učinkovitost. Pri študentkah določa večja konfliktna neodvisnost od obeh staršev boljšo splošno prilagojenost, medtem ko velja za študente zveza med večjo konfliktno neodvisnostjo od očeta in boljšo

akademsko prilagoditvijo. Večja emocionalna neodvisnost od očeta je povezana še s kvaliteto ljubezenskega življenja študentk.

Izhodiščni hipotezi nasprotuje negativna korelacija med stališčno neodvisnostjo in osebnostno prilagojenostjo (za moške in ženske). Odnos je mogoče razumeti, če opredelimo podobnost v stališčih in vrednotah kot odraz internalizacije starševskih objektov (Blos, 1979; po Coleman in Hendry, 1990). Večja podobnost v naziranju in vrednotenju med adolescentom(-ko) in njegovimi (njenimi) starši omogoča boljšo kvaliteto njihovih odnosov, kar vodi tudi v ustreznjšo osebnostno prilagojenost mladega človeka. Izjemno razhajanje lahko rezultira v uporništvu, ki ga razumemo še kot manifestacijo manjše konfliktnosti neodvisnosti. Hoffmann opozarja, da je odnos med psihološko separacijo in prilagojenostjo (v smislu aktivnega poravnavanja z okoljem) tesno povezan tako s spolom adolescenta kot s spolom staršev.

Vpliv spola na proces sekundarne separacije in prilagajanja je bil deležen pozornosti še nekaterih drugih avtorjev. Schwartz in Zuroff (1979) sta odkrila zvezo med depresivnostjo študentk in nekonsistentnostjo starševske ljubezni, kjer očetova nekonsistent pojasni dvakrat večji delež variance. Kasneje sta Schwartz in Getter (1980) potrdila hipotezo, da je stopnja konfliktnosti v družini primerna psihologična osnova za predikcijo nevrotičnosti in drugih psihopatoloških stanj pri študentih(-kah); predikcije pa so medirane še s spolom adolescenta in dominantnega starša - nevrotične študentke praviloma izvirajo iz visoko konfliktnih družin z dominantnim očetom, nevrotični študenti pa naj bi prevladovali v visoko konfliktnih družinah z dominantno materjo. Teyber (1983) je opisal družinsko dinamiko, v kateri se ob šibkem in/ali konfliktnem partnerskem odnosu razvije disfunkcionalna koalicija mati - otrok, ki izključuje tesnejši otrokov odnos z očetom.

Rezultati opisanih raziskov kažejo, da ima za zadovoljujočo prilagoditev v obdobju pozne adolescence večji pomen adekvatna psihološka separacija od istospolnega starša. Na takšen izid interakcij v družini gotovo vplivajo značilnosti socializacije, kjer je v ospredju zahteva po samostojnosti pri dečkih, jača pa se odvisnost deklic (Fagot, 1974; Maccoby in Jacklin, 1974). Različen socializacijski pritisk in običajno večja navezanost matere in otroka tako bolj ogrožata adolescentke v procesu sekundarne separacije - individuacije.

3.1.2. POJAV DEPRESIVNOSTI V PROCESU PSIHOLOŠKE SEPARACIJE IN PRILAGAJANJA NA NOV NAČIN ŽIVLJENJA MED ŠTUDIJE

Campbell, Lopez in Watkins (1986) so ugotavljali vpliv spola študentov na potek separacije - individuacije ter na prilagajanje collegeu (College Adjustment). Da bi presegli pomanjkljivosti prejšnjih študij, so dodali še dimenzijo depresivnosti in proučevali vpliv le-te na psihološko separacijo in prilagojenost. Študenti so pokazali pomembno višjo stopjo sespariranosti (višji rezultat na PSI) od svojih kolegic. Odnos med separacijo - individuacijo in prilagojenostjo pa je bil, v nasprotju z rezultati Hoffmannove študije, negativen; korelacija je bila sicer statistično pomembna le za

študentke. Razliko je mogoče razložiti z uporabo različnih instrumentov. Avtorji so merili prilagojenost na collega s CAI (College Adjustment Inventory), ki obsega štiri podskale za določanje akademske, socialne, osebnostno-emocionalne in institucionalne prilagojenosti. Hoffmann pa je uporabil ček-listo pridevnikov (Skala splošne osebnostne prilagojenosti), ki reflektira stopnjo konformnosti z grupo, kar lahko deluje nepriljubeno za adolescente z visokim rezultatom na PSI.

Frieze, Parsons, Johnson, Ruble in Zellman (1978) so opravili pregled študij o osebnostnem razvoju žensk in ugotovili, da v zgodnji odraslosti (pozni adolescenci) pri ženskah adekvatna prilagoditev ne vključuje separacije.

Mogoče je tudi, da se manj separirane študentke hitro prilagodijo zahtevam akademskega okolja, da bi s tem ugodile staršem ter ohranile njihovo podporo in odobravanje.

Pri študentkah so odkrili še pomembno negativno zvezo med depresivnostjo in psihološko separacijo, medtem ko med depresivnostjo in prilagojenostjo niso našli povezav. Hipoteza, da je separacija od starša istega spola bolj povezana z zadovoljivo prilagojenostjo in depresivnostjo, ne velja ne za študente ne za študentke. Na interrelacije pa pomembno vplivajo vidik neodvisnosti, polje prilagajanja in spol adolescenta, oziroma starša. Pri študentkah se depresivnost manjša z napredovanjem procesa separacije, po drugi strani pa je višja stopnja individuacije pri njih povezana s slabšo prilagojenostjo - pozitivni učinki na emocionalno stanje študentk se vežejo na manj ustrezno prilagoditev akademski situaciji. Pri študentih separacija nima tako opaznega vpliva.

3.1.3. PREVERJANJE VELJAVNOSTI POVEZAV MED STOPNJO PSIHOLOŠKE SEPARACIJE IN PRILAGODITVIJO NA COLLEGE

Lapsley, Rice in Shadid (1989) so ponovili raziskavo o odnosu med psihološko separacijo in prilagojenostjo, posebej pa so izpostavili razliko med bruci in starejšimi študenti. Za bruce pomeni začetek študija enega prvih življenjskih preobratov (ločeno življenje od staršev, prijateljev, študijske obveznosti in red, organizacija vsakodnevnega bivanja, stopanje v nove socialne odnose in vlogo) in zelo velik prilagoditveni izziv.

Prilagoditev na college so merili s CAI, saj so želeli preveriti napovedno vrednost rezultatov na PSI za različne vidike prilagajanja. Preverili so tudi vpliv spola na potek in izid procesa separacije in na prilagoditev. Bruci (obeh spolov) so poročali o večji funkcionalni in stališčni odvisnosti od obeh staršev ter o večji emocionalni odvisnosti od matere. Starejši študenti (obeh spolov) so pokazali večjo konfliktno odvisnost od očeta. Rezultati kažejo, da se razvojna naloga sekundarne separacije, ki se začne v zgodnji adolescenci (Lapsley in Rice, 1988), verjetno z nastopom pubertete (Blos, 1962; po Coleman in Hendry, 1990), ne konča nujno že v pozni adolescenci. Pretirana občutja krivde, anksioznost, maščevalnost in jeza na starše (konfliktna odvisnost) so močno prisotni tudi ob koncu študija. Najbrž leži razlaga v finančni odvisnosti, ki navadno vključuje tudi določeno kontrolo s strani staršev.

Tako se lahko prava konfliktna neodvisnost dopolni šele s diplomno in/ali zaposlitvijo (popolni vstop v svet odraslih).

Rešitev separacijskih nalog ni na vseh štirih dimenzijah enaka. Študentke so izrazile več emocionalne, funkcionalne in stališčne odvisnosti od matere in večjo emocionalno odvisnost od očeta, kar potrjuje ugotovitev prejšnje raziskave o višji stopnji separiranosti pri moških. Vprašamo pa se lahko, ali so navedeni rezultati dovoljšnji indikator večje problematičnosti razvoja ego funkcioniranja pri ženskah. Josselson (1988) meni, da je razvoj ego identitete pri ženskah usmerjen k ohranjanju odnosov in povezanosti z drugimi; ženske opredeljujejo sebe zmeraj v okviru odnosov, zategadelj so zanje vprašanja zvestobe, sorodstva, skupnosti bolj ključna kot problem avtonomije in/ali separacije. Tako je mogoče, da študentke zavoljo večje občutljivosti za medosebne odnose in potencialne konflikte, poročajo o odnosih s starši z večjo zaskrbljenostjo.

Večja psihološka odvisnost pri ženskah pa se ni povezala s slabšo prilagoditvijo na college, kot je bil to primer pri raziskavi Campbella in sodelavcev (1988).

Bruci so poročali o večji izraženosti težav na področju socialnega in osebnostno-emocionalnega prilagajanja. Osebnostno-emocionalna prilagojenost je pri njih povezana s funkcijsko in emocionalno neodvisnostjo od matere. Enako zvezo so odkrili tudi pri starejših študentih, pri katerih pa je bila osebnostno-emocionalna prilagojenost povezana še s konfliktno neodvisnostjo od očeta. Za starejše študente je značilna tudi povezanost med akademsko prilagojenostjo in emocionalno ter konfliktno neodvisnostjo od očeta.

Vidiki psihološke separacije očitno ne morejo služiti kot osnova za napovedovanje celotne prilagojenosti v akademskem okolju. Emocionalna neodvisnost od matere se veže predvsem na osebnostno-emocionalno prilagojenost (pri brucih in starejših študentih) in se nanaša na pritožbe adolescentov o stresih in poročila o njihovih somatskih korelatih. Zdi se, da prinaša psihološka neodvisnost predvsem intrapsihične ugodnosti v smislu občutka psihičnega blagostanja.

Kunce in Priesmeyer (1985) menita, da stres ob prihodu na univerzo ni zgolj odraz potreb po osebni neodvisnosti in prilagoditvi življenjskih spremembam, ampak se nanaša tudi na temeljno razvojno nalogo tega obdobja - sekundarno separacijo. Podobno je ugotovila Wechter (1983) - ob adolescentovem dozorevanju in poskusih ločevanja od družine prihaja znotraj tega sistema do rušenja ravnotežja, negotovosti in konfliktov, kar vse zahteva prestrukturiranje modela družinskih odnosov. Starši bi morali vzpodbujati avtonomnost, reducirati interakcije z adolescentom(-ko), ki ga(jo) nezavedno zavirajo v procesu individuacije, ter utrditi svoj partnerski odnos. Opisano se ujema s spoznanji teorije družinske strukture (Kleimann, 1981; Minuchin, 1974; Teyber, 1981), da so za optimalno strukturo družine značilne jasne interpersonalne meje in trden, stabilen zakon staršev, kjer je določena hierarhična avtonomija partnerske diade in ni neprimernih koalicij z otroki. Nasprotno pa medosebni odnosi s prekomerno vpletenostjo in slabo diferenciranostjo, skupaj z napačno usmerjeno navezanostjo in zakonskimi konflikti, ovirajo ustrezno psihološko separacijo ter ogrožajo prilagojenost posameznika (Lopez, 1986).

3.2. OPREDELITEV DRUŽINE KOT SISTEMA

Vpliv družinske dinamike na osebnostni razvoj študentov so raziskovali v dveh smereh:

1. kot odnos med strukturo družine in prilagojenostjo na college;
2. kot odnos med psihološko separacijo in prilagoditvijo na collegu.

Relativno neraziskane pa ostajajo povezave med pretirano konfliktnostjo v družini (šibak partnerski odnos, zamenjane vloge starši - otrok, neprimerne koalicije z vključevanjem starša nasprotnega spola) in prilagojenostjo na akademsko okolje. Redki rezultati opozarjajo na obstojo multiplih zvez med družinsko strukturo in procesom separacije - individuacije.

3.2.1. VPLIV DRUŽINSKE STRUKTURE NA PSIHOLŠKO SEPARACIJO IN PRILAGODITEV NA COLLEGE

Lopez, Campbell in Watkins (1988) so družinsko strukturo, sekundarno separacijo in prilagoditev na college opredelili kot multidimenzionalne konstrukte, ki stopijo v interakcijo v času pozne adolescence. Avtorji so skušali odkriti interrelacijo med strukturo družine in psihološko separacijo, oziroma med psihološko separacijo in prilagoditvijo na college. Struktura družine in izid procesa separacije sta pomembno povezana, kar potrjuje izhodišča teorije družinske strukture (v družinah z visoko stopnjo zakonskih konfliktov in drugih disfunkcij je možen tudi konflikt ob mladostnikovi separaciji; družine z nizko stopnjo konfliktnosti poročajo o bistveno manjših separacijskih problemih). Moški in ženske se različno odzivajo na neustrezno strukturo: moški ohranijo konfliktno odvisnost in dosežejo stališno neodvisnost, ženske pa poročajo o vseh štirih vidikih odvisnosti, kar pomeni, da so v družinah s strukturnimi disfunkcijami adolescentke nekako postavljene v vloge, katere jim služijo kot sredstvo za ohranjanje starševske podpore in zaščite.

Druga pomembna relacija predstavlja dimenzijo interpersonalnega kontakta (relativno neodvisno od konfliktnosti partnerskega odnosa staršev), ki kaže stopnjo notranje diferenciacije družine. Dobro diferencirana struktura ne dopušča prekomerne vpletenosti in neustreznih koalicij, kar (kljub morebitnim zakonskim konfliktom) rezultira v višjih dosežkih adolescenta(-ke) na PSI. Dobro diferencirana družina, kjer med starši ni konfliktov, vodi adolescenta(-ko) v odvisno navezanost, ki se odraža v nizkem rezultatu na PSI.

Psiholško separacija in prilagoditev na college sta povezani v smislu konfliktnosti navezanosti med študentom(-ko) in starši, kar povečuje emocionalne težave, vse to pa lahko (vendar ne nujno) vpliva na ostale parametre prilagoditve na college.

Tako lahko povzamemo, da zakonski konflikti v primarni družini ne predstavljajo nujne ovire za adekvatno individuacijo adolescenta. Bolj pomembne so disfunkcije sistema (v obliki prekomerne vpletenosti ali zamenjanih vlog), ki so rizični dejavniki za kasnejši konflikten odnos študenti(-ka) - starši ter za slabšo prilagoditev.

3.3. VEDENJSKO - KOGNITIVNI PRISTOP

(Povzeto po Friedlander in Siegel, 1990)

Novejše raziskave so osvetlile odnos med sekundarno separacijo in nekaterimi specifičnimi pojavi, kot so motnje hranjenje pri študentkah (bulimija, anoreksija), ki naj bi bile povezane z razločnimi kognitivnimi intrapsihičnimi in družinskimi značilnostmi.

Becker, Bell in Billington (1987) so ugotovili, da bulimične študentke, motene na področju ego funkcioniranja (zlasti v načinih, na katere stopa ego v objektivne odnose), v dosti večji meri poročajo tudi o separacijskih bojzani in pomanjkanju občutka avtonomnosti v medosebnih odnosih.

Strober in Humprey (1987) sta proučevala družinske odnose pri adolescentih z bulimijo in/ali anoreksijo in odkrila jasno družinsko disfunkcionalnost, s posebej izraženim negativnim, celo sovražnim odnosom staršev do otrokovih emocionalnih potreb, njihovo preveliko vmešavanje ter vsiljevanje.

Bruch (1985) in Wilson (1983) menita, da ima ravno proces separacije - individuacije pomembno vlogo pri vzdrževanju motenj hranjenja. Minuchin, Rosman in Baker (1978; po Goldner-Vukov, 1988) so opisali kontrolno funkcijo, ki jo imajo otrokove motnje hranjenja v "visoko zapletenih družinah", kjer vlada prepoved individualne avtonomije.

Bruch (1985) je pojasnil, kako premalo odzivna mati (takšna, ki nekonsistentno in neustrezno zadovoljuje potrebe otroka - zlasti v zvezi s hranjenjem) prispeva k oškodovanosti na področju oblikovanja telesne identitete. To privede do izkrivljenega zavedanja fizioloških funkcij in potreb; otrok (predvsem deklice) se ne nauči razlikovati telesnega od emocionalnega in/ali medosebnega. Starši zavirajo otrokovo osamosvajanje in avtonomijo, čeprav je ta že sam po sebi navadno pretirano ubogljiv in konformen z njihovimi zahtevami. Puberteta prinese poleg fizioloških sprememb tudi nove emocionalne iz socialne zahteve; mladostnik(-ca) skuša svoje potrebe pretirano kontrolirati, obsesije in kompulzije v zvezi s telesno težo, hrano in fizično samopodobo pa lahko vodijo v stradanje.

Friedlander in Siegel (1990) sta preverili povezavo med izkrivljenostjo procesa separacije - individuacije in vedenjskem ter kognicijami, ki so indikator motenj hranjenja pri študentkah. Uporabili sta več instrumentov:

1. PSI

2. DS - Differentiation of Self Scale

za določanje diferenciranosti predstav selfa in objektov, razlikovanja med sabo in drugimi, zmožnosti ločevanja svojih in tujih želja, interesov ipd.;

3. PB - Permeability of Self Scale

meri propustnost meja, kaže pogostost starševskega vsiljevanja v zvezi z mladostnikovimi(-cinimi) odnosi zunaj družine, lastnino in videzom;

4. EDI - Eating Disorders Inventory

vprašalnik motenj prehranjevanja; zajema

osem podskal:

- (gon) težnja po vitkosti - Drive for Thiness
- (bulimija) požrešnost - Bulimia
- nezadovoljstvo z lastnim telesom - Body Dissatisfaction
- neučinkovitost - Ineffectiveness
- perfekcionizem - Perfectionism
- nezaupanje v medosebnih odnosih - Interpersonal Distrust
- interoceptivna zavest - Interoceptive Awareness
- zrelost - Maturity

Avtorici sta analizirali odnos študentk z vsakim staršem posebej. Odnos z materjo se je pokazal kot bolj kompleksen - izstopata direktna zveza med diferenciacijo predstav selfa/objektov in bulimijo, neučinkovitostjo, nezaupanjem v medosebnih odnosih, interoceptivno zavestjo in zrelostjo; ter obratno razmerje med emocionalno in funkcionalno neodvisnostjo in težnjo po vitkosti.

V odnosu z očetom se kaže zveza med diferenciranostjo predstav self/objekti(-i) in konfliktno neodvisnostjo na eni strani ter bulimijo, težnjo po vitkosti, neučinkovitostjo, interoceptivno zavestjo in zrelostjo na drugi. Očitno sta konfliktna in emocionalna (ne)odvisnost, skupaj s šibkim zavedanjem individualnosti, ustreznega prediktorja za bulimijo, pretirano težnjo po vitkosti, nezaupanje v medosebnih odnosih, nezrelost, prepričanje v lastno neučinkovitost in za nesposobnost razlikovanja med emocijami.

Podskala "Neučinkovitost" na EDI diskriminira študente(-ke) z motnjami hranjenja (Garner, 1986). Zajema postavke, ki kažejo na negativno samovrednotenje, nejasen občutek osebne kontrole, doživljanje sebe kot nekoristne ter neadekvatne osebnosti. Podskala "Težnja po vitkosti" se je pokazala kot primarni kognitivno-vedenjski indikator anoreksije (Garner, 1984) in odraža pretirano skrb za vitkost, dieto ipd.

DS skala pomembno opredeli odnos z materjo in očetom. Postavke določajo hipersenzibilnost in občutek zlitosti z drugimi, kar je značilnost narcističnih osebnosti. Med narcističnimi karakteristikami anoreksije (Goodsitt, 1985) izstopa nezmožnost samoregulacije in vzdrževanja realističnega in konsistentnega občutka selfa, kar je mogoče prepoznati tudi pri grandioznih, eksibicionističnih in tiranskih osebah.

3.4. POVZETEK IN SKLEPI

Opisane raziskave so potrdile izjemen pomen, ki ga ima neuspeh v procesu sekundarne separacije - individuacije pri oblikovanju in vzdrževanju neprilagojenih vzorcev vedenja v adolescenci.

Razvojni koncepti v splošnem predstavljajo pozitiven odnos med psihološko separacijo in prilagoditvijo na življenjske izzive in naloge v pozni adolescenci in zgodnji odraslosti. Emocionalne in vedenjske motnje v tem obdobju so povezane z neuspešno separacijo na relaciji starši - adolescent.

Razvojno nalogo separacije študenti in študentke različno tolmačijo in doživljajo, zato nekateri avtorji menijo, da je za opisovanje procesa individuacije pri ženskah pojem "separacija" neustrezen ter izpostavlja pojme, kot so "povezanost", "naklonjenost", "stik" in "skupnost".

4. SEKUNDARNA SEPARACIJA - INDIVIDUACIJA, OSEBNOSTNA STRUKTURA IN PRILAGODITEV GENERACIJE BRUCOV 1989/90 NA FILOZOFSKI FAKULTETI

V raziskavi smo želeli osvetliti proces prilagajanja in separacije, katerega uspešna razrešitev določa učinkovitost prvega.

4.1. OSNOVNA HIPOTEZA

Predpostavljali smo, da proces separacije - individuacije ne poteka enako pri moških in ženskah, kar pomeni manjšo separiranost študentk, vse to pa se kaže v načinu in kvaliteti življenja (medosebni odnosi, doživljanje sebe ipd.).

4.2. OPIS VZORCA IN POSTOPKA

Vzorec sestavlja 272 študentov prvega letnika Filozofske fakultete v študijskem letu 1989/90 (44 moških ... 16%, 228 žensk ... 84%). Večina preizkušancev je dopolnila 20. leto (58%), oziroma 19. (16%) ali 21. leto (20%).

Aplicirali smo FPI (Freiburški osebnostni vprašalnik), PNS (Preizkus nedokončanih stavkov) in vprašalnik o posebnostih, težavah in značilnostih življenja v času študija, ki smo ga sami razvijali v minulih treh letih (zajema socialnoekonomski izvor, ozadje izbora smeri študija, posebne razmere v družini in težave v času študija). Podatke smo zbrali marca 1990 v okviru vaj na oddelkih za: pedagogiko (11%), psihologijo (12%), zgodovino (8%), zgodovino umetnosti (1%), etnologijo (1%), geografijo (15%), slovenski jezik (15%), ruski

jezik (1%), francoski jezik (1%), italijanski (1%), angleški (18%), nemški (10%) in latinski (1%) jezik s književnostmi, na orientalistiki (1%), primerjalni književnosti (1%) in bibliotekarstvu (1%). Upoštevali smo A-smer in samostojni študij. Preizkušanci so sodelovali prostovoljno, vključili smo lahko le tiste, ki so se udeležili vaj. Vse instrumente smo aplicirali skupinsko, v skladu z navodili iz priročnikov. Vrstni red preizkušenj je bil določen.

Podatke smo obdelali s programi statističnega paketa SPSS: FREQUENCIES, ONEWAY, CROSSTABS in CORR. Analiza variance in Pearsonov koeficient korelacije sta dopustna, ker smo obravnavali podatke kot točkovne vrednosti (čeprav variable niso na intervalnem nivoju); polega analize variance smo pri večini izračunov določili še hi-kvadrat test, ki je statistično bolj upravičen.

4.3. REZULTATI

Najpomembnejše rezultate predstavljamo v tabelah 1 - 3, pomembne povezave med instrumenti pa navajamo v diskusiji.

legenda za vse rezultate - nivo pomembnosti:

- * ... $p < 0,05$
- ** ... $p < 0,01$
- *** ... $p < 0,001$
- T ... $0,10 < p > 0,05$

Tabela 1 Razlike med študenti in študentkami v stopnji konfliktnosti na temeljih področjih prilagajanja (PNS)

	moški	ženske	$p(AV)$	$p(hi^2)$
stališče do starša nasprotnega spola	2,41	3,06	*	
stališče do nasprotnega spola	3,67	4,32	*	***
stališče do nadrejenih	4,37	3,56	*	T
stališče do podrejenih	4,77	4,01	*	
bojazni	6,12	4,49	**	
občutja krivde	3,49	4,40	**	T
celotno področje medosebnih odnosov	14,50	12,48	*	

Tabela 2 Delež moških in žensk z izraženo konfliktnostjo na posameznih področjih prilagajanja (PNS)

	celotni vzorec%	moški%	ženske%	p(hi ²)
stališče do starša nasprotnega spola	43,8	29,3	46,4	T
stališče do nasprotnega spola	71,7	50,0	78,5	***
stališče do znancev in prijateljev	45,0	63,4	41,7	**
stališče do nadrejenih	61,2	75,6	58,6	T
občutja krivice	70,2	55,0	73,0	*

Tabela 3 Razlike med študenti in študentkami v osebnostnih potezah (FPI)

	moški	ženske	p(AV)	p(hi ²)
nevrotičnost	2,32	2,85	*	
spontana agresivnost	3,27	2,30	***	**
depresivnost	6,91	8,00	*	
družabnost	4,77	5,56	T	
reaktivna agresivnost	1,77	1,74		T
čustvena labilnost	6,50	7,29	T	
maskulinos	5,84	4,78	**	

4.3.1. OPIS REZULTATOV IN ODGOVOR NA IZHODIŠČNO HIPOTEZO

Študenti in študentke se statistično pomembno razlikujejo v prilagojenosti. Slednje izražajo pomembno večjo konfliktnost v odnosu do nasprotnega spola in očeta, hujše občutke krivde in bojzani. Konfliktnost moških se kaže v odnosu do nadrejenih in podrejenih, nekoliko tudi do prijateljev.

Rezultati potrjujejo predpostavko, da se moški in ženske razlikujejo v osebnostnih potezah. Za študentke sta značilni nevrotičnost in depresivnost, nagibajo pa se k večji družabnosti in emocionalni labilnosti. Študenti so pomembno bolj spontano agresivni in maskulini, tendirajo tudi k bolj izraženi reaktivni agresivnosti.

4.4. DISKUSIJA

Začetek študija predstavlja izziv in razvojno nalogo, ki zahteva ustrezne strategije in zmožnosti za reševanje vprašanja sekundarne separacije, dotakne pa se tudi drugih problemov, s katerimi se mora adolescent spoprijeti (kriza identitete in prilagajanja, kriza v seksualnem funkcioniranju). V slovenskem prostoru nimamo posebnih instrumentov za določanje mere psihološke separacije, zato smo na (ne)uspeh procesa (izzida, poteka) separacije - individuacije sklepali preko konfliktnosti na osnovnih področjih prilagajanja na PNS (področje družine, spolnosti, medosebnih odnosov in področje doživljanja ter pojmovanja samega sebe).

Zavedamo se, da so naše ugotovitve zgolj poskus osvetlitve obravnavane problematika, še posebej, ker smo z nomotetičnim pristopom izgubili nekatere specifične odnose in povezave. Pri določanju razlik med spoloma je predstavljal omejitev majhen delež moških v vzorcu (le 16%).

Študenti so, v splošnem, bolj moteni v medosebnih odnosih, študentke pa na področju spolnosti. Problematična so še občutja krivde, bojazni, odnos do lastnih sposobnosti in do preteklosti pri ženskah, za moške pa velja konflikten odnos do družine in prihodnosti ter manjša konstruktivnost ciljev. Pri obojih je odnos do očeta problematičen. Naše ugotovitve se razlikujejo od rezultatov Holnhanerja (1990) o generaciji brucov 1988/89. Avtor je opozoril na pomembno večjo konfliktnost študentov na vseh področjih prilagajanja.

Odnos do očeta se pri študentkah najbrž kot model prenese na področje heteroseksualnih odnosov, pri študentih pa predstavlja vzorec za odnose z avtoritetami (nadrejeni/podrejeni).

Opis ojdipalne pozicije v jeziku teorije objektivnih odnosov nam pomaga pri razumevanju konfliktnosti odnosa z očetom pri preizkušancih obeh spolov. Gre za prehod diadnega odnosa z materjo v triadni objektivni odnos, kar pri dečkih poteka preko identifikacije z očetom do oblikovanja moške spolne vloge; deklice morajo zamenjati objekt ljubezni (od matere k očetu), da lahko izgradijo svojo spolno vlogo. Širitev objektivnih odnosov od matere k očetu kot objektu ljubezni predstavlja zahtevno razvojno nalogo, ki jo deklica nujno mora izpeljati, da lahko sploh doseže ojdipalno pozicijo. Razplet opisane dinamike pri obeh spolih je močno določen že z naravo diade mati - otrok v fazi simbioze, zato lahko v ozadju konfliktnega odnosa do očeta zaslutimo ostanke simbiotične navezanosti na mater, problematično separacijo - individuacijo v tretjem letu življenja, kar vse ovira prehod iz pasivne (diada) v aktivno (triada) pozicijo v objektivnih odnosih.

Obravnavani študenti imajo težave pri identifikaciji z očetom (selektivna identifikacija), kar se kaže tako v zavračanju očetove avtoritete (ki je še dodatno kulturno določena), kot tudi katerekoli druge avtoritete sploh - zanikanje avtoritete drugih ter odklanjanje sebe v takšni vlogi. To potrjuje obrnjena zveza med večjo konfliktnostjo v odnosu z očetom in nadrejenimi in manjšo spontano agresivnostjo pri moških ($r = -0,30^*$), kar pomeni manjšo izraženost avtoritarno-konformističnega mišljenja, oziroma konvencionalno-moralnega presojanja pri tem delu vzorca.

Dopolnitve na PNS, ki zadevajo mater, odražajo ostanke simbiotične navezanosti pri študentih, saj gre ali za idealiziranje materinskega objekta ali za dajanje socialno zaželenih odgovorov, povezano z mistificiranjem materinskega lika v našem kulturnem prostoru. Študenti v svojih dopolnitvah izražajo izrazito čmo-belo doživljanje matere kot "dobrega" objekta in očeta kot "slabega" objekta (splitting).

Nejasna moška spolna identiteta je lahko eden od razlogov za študij na FF kot "ženski" fakulteti, kakor tudi za konfliktni odnos do prijateljev in kolegov. Slednji so na Filozofski fakulteti predvsem ženske, ki so takšnim študentom najbrž bližje kot tipično moški kolegi. S tem v zvezi se ne moremo strinjati z mnenjem Holnhanerja (1990), da moški izbirajo globalno ženski kolektiv na FF, ker pričakujejo široko ponudbo površnih in kratkih seksualnih zvez.

Problemi pri sprejemanju lastne moškosti se kažejo tudi v povezavah konfliktnosti na področju družinskega ($r = -0,47^{**}$ prijatelji; $r = -0,32^*$ kolegi) in spolnosti ($r = -0,20^*$) z nižjo maskuliniteto, kar se kaže kot manjša podjetnost, samozavest in aktivno uveljavljanje - vse to pa je mogoče povezati z zastoji in problemi pri prehodu iz pasivne v aktivno pozicijo v objektivnih odnosih.

Coleman in Hendry (1990) opisujeta adolescente, ki so jim očetje predstavljali model zmerne maskulinitete (kar vključuje tudi nekatere bolj fenimine pozicije v družinskem sistemu), kot boljše prilagojene odrasle, z manjšimi razhajanjmi med lastnimi vrednotami in standardi ter zahtevami okolja. Ekstremno maskulini očetje (pretirano maskulina/feminina pozicija) prispevajo k slabši prilagoditvi svojih sinov. Musen (1962, 63, 74) s sodelavci (po Coleman in Hendry, 1990) je ugotovil, da so v adolescenci najbolj prilagojeni fantje, z modeli ekstremno maskuline vloge in s stereotipnim maskulinitetnim vedenjem, v odraslem obdobju bistveno manj uspešni od tistih vrstnikov, ki so imeli v adolescenci bolj fenimine interese ter bolj ambivalentne modele vlog.

Morda so očetje obravnavanih študentov preveč feminini, matere pa pretirano dominantne (zamenjava vlog), kar identifikacijo z očetom močno oteži (povezave maskulinitete in stališč do prijateljev: $r = -0,47^{**}$, podrejenih: $r = -0,32^*$, lastnih sposobnosti: $r = -0,42^{**}$, prihodnosti: $-0,27^*$, bojazni: $r = -0,36^{**}$, krivde: $r = -0,28^*$ in konstruktivnosti ciljev: $r = -0,39^{**}$).

Konfliktnost odnosa študent do očeta razumemo kot posledico ostankov simbiotične navezanosti na mater in iz tega izhajajoče slabe razrešitve separacijske naloge, kar se v dopolnitvah na PNS kaže kot jasno izražene simbiotične želje (Ko bi moja mati le ... "večno živela / me kdaj razumela / bila več doma ob meni"), ki opozarjajo na primanjkljaje in nezadovoljivost simbioze. Študentke vnašajo simbiotične težnje v heteroseksualne odnose (iščejo predvsem varnost in razumevanje), v odnose s prijatelji (iluzorna pričakovanja popolne iskrenosti, vsestranske podpore, zaupanja in razumevanja) in kolegi.

Pri nekaterih študentkah se separacijska problematika manifestira v obrnjeni podobi (Ko bi moja mati le ... "me kdaj pustila pri miru." Zdi se mi, da moja mati ... "Preveč skrbi zame."). Možno je, da v mater projicirajo lastne simbiotske želje, ali pa da so matere v resnici tiste, ki si prizadevajo ohraniti t.i. parazitsko simbiozo. Pri tej skupini žensk je v dopolnitvah na PNS močnejše izražena agresivnost, še posebej na področju spolnosti, kjer moškimi očitajo težnjo po dominantnosti. Strah pred prevlado moškega je lahko odraz strahu pred izgubo lastne identitete (Blanck in Blanck, 1985). Morda je bil v času primarne separacije - individuacije proces nevtralizacije agresije prešibek, kar pomeni razvojni primanjkljaj, ki se sedaj odraža npr. v izjemno močnih občutkih krivde ob lastnih agresivnih

impulzivih pri ženskem delu vzorca ($r = -0,15^*$; očitno se agresivnost ne more integrirati v njihovo žensko samopodobo); gre predvsem za agresivnost, ki jo čutijo do staršev (zlasti do mater), in za krivdo zaradi dejanj, ki so jih storile brez odobravanja staršev in/ali v nasprotju z njihovimi zahtevami ($r = -0,19^*$). Na področju bojazni pa lahko strah pred smrtjo razložimo kot strah pred lastno agresivnostjo. Občuteke krivde pri študentkah še povečujejo kulturni klišeji. Tudi na FPI so ženske pomembno manj spontano agresivne kot moški (enako je ugotovil Honthaner, 1990) in tendirajo k manjši izraženi reaktivne agresivnosti.

Nerazrešena primarna separacija zavre rešitev konflikta v ojdipalni poziciji, kar lahko vodi v histerično problematiko, ki se v heteroseksualnih odnosih kaže kot prepričanje, da je mogoče s spolno privlačnostjo uravnnavati medosebne odnose, čemur se navadno pridruži še težnja po središčni vlogi in/ali sprejetosti s stranih drugih. Takšne osebnosti zanikajo pomen zakona in si izrazito prizadevajo ohraniti neomejeno "svobodo" (svet iz gume).

Kjer je bila ojdipalna pozicija preveč ogrožujoča (zaradi premočnih simbiotičnih vezi), je prišlo do regresije po liniji psihoseksualnega razvoja na analni nivo in/ali po liniji razvoja objektivnih odnosov v diado. Dopolnitve na PNS jasno izražajo analno problematiko, ki se kaže zlasti v storilnostnih in uveljavitvenih nagibih.

Tako v odnosu do podrejenih študentke izražajo zahteve po delovni učinkovitosti, disciplini, natančnosti, redu, sposobnostih in vestnosti. Enaka pričakovanja gojijo v odnosih s kolegi in nadrejenimi. Ob tem izražajo velike bojazni pred storilnostnimi preizkušnjami (izpiti) in neuspehom (v študiju in življenju nasploh). Podobna je slika pri študentih, predvsem na področju bojazni in v odnosu do lastnih sposobnosti. Seveda se moramo zavedati situacijske pogojenosti bojazni pred izpiti in študijskim neuspehom (brucem tudi manjka potrditev in izkušenj v zvezi z dokazovanjem znanja).

Analna problematika se v heteroseksualnih odnosih manifestira kot zanikanje lastnih seksualnih teženj in potreb, ki jih študentke projicirajo na moške (Pri moških me najbolj moti ... "da pri ženski iščejo samo seks."), same pa delujejo kot brezspolne, "čiste". Očitna je prisotnost ego-ideala, ki ga predstavlja sistem vrednot, utemeljenih v analni fazi, kot je to opisala Jacobson (po Kondić, 1987).

Coleman in Hendry (1990) vidita izvore težav pri oblikovanju ženske spolne vloge tudi v njeni manjši jasnosti, saj se položaj žensk v sedanji družbi hitro spreminja; težavo pa lahko predstavlja še povezanost višjega socialnega statusa z maskulino vlogo. Conger in Peterson (po Coleman in Hendry, 1990) poudarjata pomen pozitivnega objekta identifikacije za oblikovanje pozitivne spolne vloge pri ženski, kar pomeni jasno spolno identiteto pri materinskem objektu identifikacije. Materina tradicionalna femininost ali večja liberalnost, neodvisnost in socialna prodornost tu niso pomembne.

Dopolnitve na PNS kažejo, da matere za nekatere študentke ne predstavljajo ustreznega modela za pozitivno identifikacijo, kar se ujema z našimi zgodnejšimi ugotovitvami (Selič in Vec, 1988), da so matere neuspešnih študentk v veliki meri nezadovoljne kot ženske. Študentke v našem vzorcu opisujejo svoje matere kot preobremenjene z delom, utrujene, nezadovoljne, nesrečne, prikrajšane za prosti čas in zabavo. Očitno gre za njihovo slabšo uspešnost pri usklajevanju vlog zaposlene ženske in matere ter gospodinje. K opisanemu gotovo prispeva tudi kvaliteta partnerskih odnosov. Sklepamo na pogost pojav disfunkcionalne koalicije mati - hči, ki hčerki onemogoča tesnejši odnos z očetom, kar se v dopolnitvah na PNS kaže kot: Moj oče in jaz ... "se premalo pozna." Svojega očeta imam rada, vendar ... "je premalo doma." O mnogih očetih menim,

da ... "premalo skrbijo za svoje otroke." Opisana dinamika vodi v hčerino ambivalenco do matere, saj se, kljub koaliciji, z njo ne more pozitivno identificirati; zavoljo premalo tesnega odnosa z očetom pa ne dobiva od njega primernih spodbud za oblikovanje svoje ženske spolne vloge.

Večja nevrotičnost študentk se ujema z ugotovitvami Holnhanerja (1990) za prejšnjo generacijo brucov. Kaže se kot večja telesna odzivnost na čustvena stanja, pogostejše pritožbe o telesnih težavah, oziroma večja incidenca psihosomatskih motenj. Opisano se povezuje z omejevanjem izražanja agresivnosti pri ženskah, kar privede do sproščanja le-te navznoter. Schur (po Blanck in Blanck, 1985) je v ozadju mehanizma razbremenjevanja preko fizioloških kanalov odkril slabo diferenciacijo predstav selfa in objektov. Razlago lahko navežemo na rezultate raziskave Friedlanderjeve in Siegelove (1990, glej stran 9). Tudi naši rezultati kažejo na nezaupanje v medosebnih odnosih in dvom v lastne sposobnosti ($r = 0,13^*$), kakor tudi na motnje prehranjevanja - tako v smislu požrešnosti (Moja največja slabost je ... "da se ne morem upreti sladkarijam.") kot v smislu nezadovoljstva z lastnim telesom, oziroma telesno težo (Vedno sem si želela ... "biti suha."), zatorej predpostavka o slabši diferenciaciji predstav selfa in objektov pri našem vzorcu ni neupravičena. Na težave v medosebnih odnosih (s predavatelji, kolegi, zaradi ločenosti od prijateljev v domačem kraju) in na negativni odnos do lastnih sposobnosti opozarjajo tudi povezave med nevrotičnostjo študentk na FPI in odgovori na vprašalnik o težavah med študijem.

Sklepamo, da leži v ozadju mnogih problemov, o katerih v pomembno večji meri (glede na svoje moške kolege) poročajo študentke, premajhna diferenciacija predstav selfa in objekta, slabša fuzija dobrega in slabega objekta, kakor tudi zavrtost, predvsem posesivnih in agresivnih teženj. Vse to določa specifično doživljanje sveta in sebe v njem. Pomembno večja depresivnost žensk (nerazpoloženje, potrnost, pesimizem, slaba volja, občutek osamljenosti, ravnodušnosti, notranje praznine ter nerazumljenost) izvira (Mahler, po Blanck in Blanck, 1985) iz podfaze zblíževanja (v primarni separaciji - individuaciji), kadar se mati neustrezno odziva na otrokove potrebe. Depresivnost študentk pa je mogoče tudi razumeti kot nujni del procesa sekundarne separacije, saj je določen objekt za self izgubljen. Depresivne študentke so po našem mnenju manj separirane. S tem se pridružujemo ugotovitvam Campbella, Lopeza in Watkinsa (1986), opisano zvezo pa podkrepljuje tudi povezava med pritožbami študentk o občutkih odvisnosti od staršev zaradi denarja (konfliktna odvisnost), o težavah, ker morajo za vse skrbeti same (funkcionalna odvisnost) in višjo stopnjo depresivnosti na FPI (občutki manjvrednosti, agresije do sebe, krivda in občutje splošne insuficientnosti), kar se pomembno povezuje še z motenim odnosom do lastnih sposobnosti na PNS ($r = 0,22^{***}$).

Nagnjenost obravnavanih študentk k večji družabnosti je odraz potrebe po stikih z ljudmi, kar spada že v sam stereotip ženske vloge, dotika pa se tudi Josselsonove (1988) teze o orientaciji ego identitete pri ženskah predvsem v medosebne odnose in povezanost z drugimi ter v ohranjanje teh odnosov. Študentke z manj izraženo družabnostjo so pokazale večjo konfliktnost na vseh področjih prilagajanja. Te povezave razumemo kot začarani krog; $r(\text{odnos do naspr.spola}) = -0,13^*$, $r(\text{odnos do očeta}) = -0,12^*$, $r(\text{odnos do družine}) = -0,18^{**}$, $r(\text{odnos do moških}) = -0,15^*$, $r(\text{stališče do heteroseks. odnosov}) = -0,19^{**}$, $r(\text{odnos do prijateljev}) = -0,14^{**}$, $r(\text{odnos do nadrejenih}) = -0,16^{**}$, $r(\text{odnos do podrejenih}) = -0,20^{**}$, $r(\text{odnos do kolegov}) = -0,15^*$, $r(\text{odnos do lastnih sposobnosti}) = -0,25^{***}$,

$r(\text{bojazni}) = -0,16^{**}$, $r(\text{krivda}) = -0,14^*$, $r(\text{odnos do preteklosti}) = -0,19^{**}$, $r(\text{odnos do prihodnosti}) = -0,15^*$, $r(\text{cilji}) = -0,16^{**}$.

Študentke so na vprašalniku navedle pomembno več težav, kar lahko pripišemo večji pripravljenosti žensk za razkrivanje svojega doživljanja (Jourard, po Lamovec, 1980), kakor tudi njihove večje občutljivosti in pozornosti na probleme in potencialne konflikte.

Omeniti želimo še dve pomembni povezavi med PNS in vprašalnikom: študentke, ki jim je umrl oče, izražajo pomembno večjo konfliktnost v odnosu do moških. Coleman in Hendry (1990) poročata o idealiziranju mrtvega starša, kar naj bi olajšala vrednotenje in identifikacijo z njim. Pretirana idealizacija lahko vodi v brezupno iskanje očetove podobe v potencialnih partnerjih, ali pa v izogibanju stikom z moškimi zaradi zavor in pomanjkanja samozaupanja na področju heteroseksualnih odnosov, kar je posledica odsotnosti očetovih pozitivnih vzpodbud v tej smeri.

Študentke razvezanih staršev imajo pomembno večje težave v odnosu do družine v celoti, do očeta in matere, lastnih sposobnosti, preteklosti in prihodnosti, tudi njihovi cilje so bolj problematični. Richard (po Coleman in Hendry, 1990) meni, da je razveza staršev dosti bolj škodljiva kot smrt enega od njiju (ali celo obeh), saj ne pomeni dokončne izgube, prinaša pa negotovost in zmedo; starš, pri katerem otrok živi, pogosto razvrednoti in kritizira bivšega partnerja, otrok pa ob razvezi pogosto doživlja, da so starši storili nekaj proti njegovemu blagostanju. V adolescenci se doživljanje razveze staršev zaostri, saj mora mladostnik starše deidealizirati (po predhodni idealizaciji), zavolj razveze pa jih pogosto začne zaničevati, s tem pa tudi sebe (ker proces sekundarne separacije - individuacije še ni končan).

LITERATURA

- Bele, Ž., Hruševar, B. in Tušak, M., Freiburški osebnostni vprašalnik. Priročnik. Zavod SR Slovenije za produktivnost dela. Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana, 1974.
- Blanck, G. in R., Ego psihologija - teorija i praksa. Biblioteka psiha, Zagreb, 1985.
- Bras, S., Projekcijski preizkus nedokončenih stavkov. Priročnik. Zavod SR Slovenije za produktivnost dela. Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana, 1987.
- Bregant, L., Psihodinamična teorija nevroz. Psihoterapija 14. Katedra za psihiatrijo Medicinske fakultete v Ljubljani. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, Ljubljana, 1986, str. 13-93.
- Campbell, V.L., Lopez, F.G. in Watkins, C.E. jr., Depression, Psychological Separation and College Adjustment. An Investigation of Sex Differences. Journal of Counseling Psychology, 1986, 1, 52-56.
- Campbell, V.L., Lopez, F.G. in Watkins, C.E. jr., Family Structure, Psychological Separation and College Adjustment. A Canonical Analysis and Crossvalidation. Journal of Counseling Psychology, 1988, 4, 402-409.
- Coleman, J.C. in Hendry, L., The Nature of adolescence, Routledge, London-New York, 1990.
- Friedlander, M.L. in Siegel, S.M., Separation-Individuation Difficulties and Cognitive-Behavioral Indicators of Eating Disorders among College Women. Journal of Counseling Psychology, 1990, 2, 74-78.
- Goldner-Vukov, M., Porodica u krizi. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, 1988.
- Hoffmann, J.A., Psychological Separation of Late Adolescents from their Parents. Journal of Counseling Psychology, 1984, 2, 170-178.

- Holthamer, R., Psihodinamska osvetlitev študijske (ne)uspešnosti generacije študentov FF 1988/89. Diplomski naloga. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1990.
- Kondić, K., Psihologija Ja. Nolit, Beograd, 1987.
- Kapor-Stanulović, N., Na putu ka odraslosti. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- Lamovec, T., Eksperimentalni priročnik iz Psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1980.
- Lapsley, D.K., Rice, K.G. in Shadid, G.E., Psychological Separation and Adjustment to College. *Journal of Counseling Psychology*, 1989, 3, 286-294.
- Nikolić, S., Psihijatrija dečje i adolescentne dobi. Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Selič, P. in Vec, T., Poskus osvetlitve psihodinamskega ozadja in okvirov neuspešnosti pri študiju. Diplomski naloga. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1988.